

Wojny to destrukcyjne i transformujące wydarzenia, które społeczeństwa muszą upamiętnić i zintegrować ze swoją historią. Owe upamiętnienia często konstruowane są przy pomocy narracji heroicznych i mitologii oporu – i dotyczy to także pamięci o Holokauście. Heroizm Żydów uczestniczących w zbrojnym oporze przeciwko Niemcom jest fundamentalną częścią zbiorowej pamięci o Zagładzie, a historia powstania w warszawskim getcie była od początku centralnym elementem tej narracji.

Mordechaj Anielewicz (1919-1943), dowódca powstania, który poległ w walce, niemal natychmiast stał się symbolem tego wydarzenia. Z pewnością należy do najbardziej znanych postaci w historii Holokaustu. Co jednak tak naprawdę wiemy o jego życiu i wyborach, których dokonywał? Jak z chłopca wychowanego na biednym warszawskim Powiślu, jednego z wielu lokalnych liderów Haszomer Hacair, stał się „Anielewiczem”, którego historię znamy dziś? Co jego biografia mówi nam o złożoności żydowskich reakcji na II wojnę światową? Czy jego przywództwo w Żydowskiej Organizacji Bojowej było przypadkowe, czy wręcz przeciwnie?

Zaskakujące, że nie powstała dotychczas naukowa biografia tak znaczącej postaci. Choć o powstaniu w getcie warszawskim i jego kulturowym, politycznym i społecznym znaczeniu napisano już wiele, to brakuje systematycznej i wyczerpującej monografii postaci komendanta ŻOB biorącej pod uwagę także to, jak konstruowano jego wizerunek po śmierci. Proponowany projekt jest szansą na wypełnienie tej luki i zbadanie zarówno życia Anielewicza, jak i pamięci o bohaterze i jej przemian. Wyniki proponowanego projektu badawczego mają szansę rzucić nowe światło na kwestie oporu w czasie Zagłady, powstawania i ewolucji pamięci zbiorowej i indywidualnej oraz politycznego wykorzystywania historii Holokaustu.

Aby zrozumieć te procesy, planuję nie tylko zbadać jego biografię, ale także to, jak był pamiętany i upamiętniany, przyjrzeć się zbiorowej i jednostkowej pamięci o Anielewiczu. Jak różne opowieści o nim rezonowały z powojenną rzeczywistością polityczną Polski, Izraela, krajów europejskich i USA? Twierdzę, że Anielewicz okazał się bardzo „pojemnym” bohaterem, który był wykorzystywany do reprezentowania różnych narracji: syjonizmu, antyfaszyzmu, polskiej tradycji powstańczej czy uniwersalnego przesłania o odwadze i niepoddawaniu się zwątpieniu (w zależności od tego, kto stał za upamiętnieniem). Historia powstania od samego początku była przedmiotem kreacji różnych stron zaangażowanych w upamiętnianie i dokumentowanie (pisanie historii) wydarzenia. Od 1943 roku do dziś, akty pisania historii powstania przeplatały się i łączyły z tworzeniem mitologii wydarzenia. Miało to również wpływ na mit Anielewicza – zmieniające się postawy i sądy ocalałych nas jego temat były częścią „życia po życiu” bohatera.

Mój projekt badawczy ewoluuje wokół Anielewicza jako centralnej postaci, co zawęży pole badań i pozwala mi kontynuować narrację aż do czasów obecnych. Anielewicz jest pryzmatem, przez który obserwuję zmieniające się na przestrzeni 80 lat znaczenie powstania w getcie warszawskim w różnych kontekstach politycznych i historycznych (Izrael, Polska, Europa, Stany Zjednoczone, ZSRR). Chcę uwzględnić zarówno żydowski, jak i nieżydowski kontekst pamięci o powstaniu. Będę badać, jakie znaczenie Anielewicz (i powstanie) ma nadal w różnych okolicznościach politycznych i społecznych oraz jak jest ono dostosowywane do różnych współczesnych (społecznych, politycznych, ideologicznych) celów. Zbadam, co pisano o Anielewiczu w prasie, mówiono w przemówieniach rocznicowych, jak rekonstruowano jego rolę w opracowaniach historycznych i popularnych o powstaniu, jak przedstawiano go sztuce.

Przy omawianiu „mitu Anielewicza” zamierzam posłużyć się metodami z zakresu studiów nad pamięcią, by odpowiedzieć na pytanie, czym dla historyków i społeczności ocalałych był dowódca powstania i jak jego historia była włączana do zbiorowej pamięci różnych społeczeństw. Jest to projekt interdyscyplinarny, łączący metodologie historii i nauk społecznych.

Wreszcie, mój projekt ma być refleksją nad oporem podczas Holokaustu i jego znaczeniem społecznym. Pamięć o powstaniu w getcie warszawskim jest nadal ważna i politycznie znacząca, ale odgrywa rozmaite role w różnych kulturach pamięci. Dziś, gdy w Europie znów toczy się wojna, refleksja się nad znaczeniem oporu, bohaterstwa oraz ich upamiętnienia wydaje się szczególnie aktualna.